

Piotr Łapiński

Wyższa Szkoła Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie [piotr.lap@interia.pl]

Nadzór sądowy nad procesem resocjalizacji więźniów w polskim systemie penitencjarnym

Abstrakt: W polskim systemie penitencjarnym nadzór nad legalnością i prawidłowością wykonywania kar izolacyjnych oraz tymczasowego aresztowania sprawują sędziowie penitencjarni. Analiza regulacji określających zakres tego nadzoru prowadzi do wniosku, iż jego sprawowanie wymaga przede wszystkim biegłości w interpretowaniu i stosowaniu prawa, np. dla oceny zgodności z prawem postępowania administracji więzień czy przy wyjaśnianiu prawidłowych zastosowań konkretnych przepisów. Jednak pełny zakres nadzoru penitencjarnego współtworzą zadania, które stawiają sędziów penitencjarnych przed koniecznością dysponowania kompetencjami umożliwiającymi ocenę prawidłowości realizowanych oddziaływań zmianotwórczych wobec osób osadzonych. Powstaje za tem pytanie o zasadność oraz możliwości realizacji nadzoru penitencjarnego przez sędziów penitencjarnych w tak szerokim zakresie. W poszukiwaniu odpowiedzi pozyskano opinie wychowawców penitencjarnych dotyczące faktycznych obszarów nadzoru sprawowanego przez sędziów penitencjarnych, sposobów jego sprawowania oraz oczekiwań wychowawców dotyczących nadzoru penitencjarnego, z uwzględnieniem realizowanego przez nich procesu resocjalizacji.

Słowa kluczowe: nadzór penitencjarny, resocjalizacja więźniów, legalność pozbawienia wolności, prawidłowość wykonywania kary, sędzia penitencjarny.

Wprowadzenie

Jedną z kluczowych cech współczesnych systemów penitencjarnych, ukazującą poziom dbałości danego państwa o humanitarne traktowanie osób osadzonych

w więzieniach, jest stworzenie dogodnych warunków do nadzorowania wykonywania kar izolacyjnych i środków karnych przez instytucje państwowe i pozarządowe. Wdrożenie takich rozwiązań stanowi jednocześnie warunek spełnienia określonego przez ONZ standardu podwójnego systemu inspekcji¹ oraz zaleceń zawartych w Europejskich Regułach Więziennych². W sytuacji, gdy specyfika izolacyjnych kar i środków karnych czyni z więzienia instytucję szczelnie zamkniętą, niezależne inspekcje stanowią potrzebne demokratycznemu państwu „oczy i uszy opinii publicznej nawet, jeśli ona nie chce tego widzieć ani słyszeć” (Owers 2010, s. 1546). W polskim systemie penitencjarnym nadzór nad legalnością i prawidłowością wykonywania kar izolacyjnych oraz tymczasowego aresztowania sprawują sędziowie penitencjarni w ramach instytucji nadzoru penitencjarnego. Rozwiązanie to umocowane zostało ustawowo (Ustawa 1997, art. 32), co podkreśla jego istotność dla funkcjonowania polskiego wymiaru sprawiedliwości. Zakres sprawowania nadzoru penitencjarnego określono natomiast szczegółowo w drodze rozporządzenia (Rozporządzenie 2003), którego zapisy oraz praktyczna ich realizacja w niniejszym opracowaniu poddane zostaną analizie.

Przywołane rozporządzenie w § 2.1 wytycza dość szeroki i jakościowo różnorodny katalog podlegających nadzorowi sędziów penitencjarnych działań administracji więziennej, który sprecyzowano w 22 punktach. Jednak ujęte w tym katalogu obszary aktywności więzień podlegają jedynie „kontrolom i ocenie” (Rozporządzenie 2003) sędziego penitencjarnego, co w stosunku do rzeczywistych potrzeb stanowić może niepotrzebne zawężenie. Przepis ten pomija bowiem kwestię możliwego doradztwa ze strony sędziego penitencjarnego, pozostawiając ją jedynie w domyśle jako ewentualny efekt kontroli i oceny. Z określonego w ten sposób oczekiwanego zakresu nadzoru penitencjarnego wyłania się jednocześnie pytanie o rzeczywiste możliwości jego realizacji przez sędziów penitencjarnych. Zasadne wydaje się także pytanie o aktualne potrzeby polskiego systemu penitencjarnego w zakresie organizacji nadzorowania procesu resocjalizacji więźniów, zwłaszcza w kontekście różnych możliwych form dbałości o jego jakość. Poszukiwanie odpowiedzi warto rozpocząć od przywołanego już artykułu 32 k.k.w., określającego istotę nadzoru penitencjarnego na znacznym poziomie ogólności, zgodnie z którym nadzorowi penitencjarnemu, oprócz kwestii legalności, podlega także obszar prawidłowości wykonywania kary pozbawienia wolności, izolacyjnych kar zastępczych oraz tymczasowego aresztowania³. Przesądzając zatem o zakresie

.....

¹ Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami (Reguły Mandeli), reguła 83, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf (dostęp: 21.12.2020).

² Zgodnie z Regułą 9 Rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy Rec (2006)2 do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych przyjętą 11 stycznia 2006 r. wszyscy więźniowie są poddawani regularnej kontroli państwa i niezależnemu monitoringowi.

³ Przepis ten odnosi się także do innych kar i środków karnych mniej istotnych dla podjętych tutaj rozważań.

nadzoru penitencjarnego będzie interpretowanie przywołanej tutaj legalności oraz prawidłowości.

Za warunek *sine qua non* legalnie i prawidłowo wykonywanej kary pozbawienia wolności uznać trzeba taki akt pozbawienia danej osoby wolności (rozpoczynający wykonywanie tej kary), który oparty jest na prawomocnych wyrokach skazujących i orzeczeniach kierujących tę karę do wykonania. Jednak jest to tylko jeden z wielu warunków legalności i prawidłowości wykonywania przedmiotowej kary. Pozwala on jedynie ocenić prawidłowość samej decyzji o rzeczywistym pozbawieniu wolności (o osadzeniu w warunkach izolacji penitencjarnej). Jego spełnienie nie oznacza, że orzeczona wobec danej osoby kara jest prawidłowo wykonywana. Mówi jedynie o tym, że osadzenie konkretnej osoby nastąpiło zgodnie z prawem, a właściwie, że przeprowadzono je na podstawie uprawniających do tego orzeczeń, gdyż o osadzeniu zgodnie z prawem przesądza jeszcze szereg innych uregulowań precyzujących prawidłowość przebiegu tegoż osadzenia.

O prawidłowości wykonywania kary pozbawienia wolności bez wątpienia przesądzać będzie znacząco sposób dalszego postępowania z osobą osadzoną, w tym zapewnienie jej właściwych warunków bytowych, bezpieczeństwa i opieki zdrowotnej (postrzeganych także w kategoriach warunków do realizacji procesu resocjalizacji), trafność dokonanej diagnozy osobopoznawczej, słuszność doboru metod i środków postępowania penitencjarnego i resocjalizacyjnego⁴, realizacja wszelkich oddziaływań zmianotwórczych oraz zakres i sposób przygotowania tej osoby do życia na wolności. Zatem nadzór skupiony na poprawności znaleźć powinien swój wyraz m.in. w aktywnym kształtowaniu metod i środków penitencjarnych (Kalisz 2014).

Wszystkie wyżej wymienione obszary działalności praktyków penitencjarnych, wynikające z funkcjonowania systemu penitencjarnego na mocy przywołanego wcześniej rozporządzenia, podlegają w Polsce nadzorowi penitencjarnemu. Stwierdzić również trzeba, że w wykonywaniu wszystkich zadań związanych ze sprawowaniem nadzoru penitencjarnego (również tych odnoszących się do działalności osobopoznawczej czy resocjalizacyjnej) niezbędna jest biegłość w interpretowaniu i stosowaniu prawa karnego (np. w celu wyjaśniania intencji i zastosowań konkretnych regulacji czy dokonywania oceny zgodności z prawem postępowania administracji więzień). Nie oznacza to jednak, że biegłość taka wyczerpuje wszystkie potrzeby sprawowania nadzoru penitencjarnego. Dysponowanie kompetencjami właściwymi dla doświadczonego prawnika-karnisty, okazać się może niewystarczające do realizacji nadzoru penitencjarnego w pełnym, nakreślonym prawem zakresie. Nadzór penitencjarny literalnie współtworzą bowiem zadania,

.....

⁴ „Prowadzenie oddziaływań penitencjarnych i resocjalizacyjnych wobec osób skazanych na karę pozbawienia wolności [...] jest pierwszym ustawowym zadaniem Służby Więziennej” (Ustawa 2010, art. 2.2 pkt 1), którego realizowanie przesądza w opinii autora zarówno o prawidłowości wykonywania kar izolacyjnych, jak i w ogóle o sensie istnienia więziennictwa.

które stawiają sędziów penitencjarnych przed koniecznością dokonywania oceny prawidłowości oddziaływań zmianotwórczych realizowanych wobec osób osadzonych. I tak, § 2.1 przywołanego rozporządzenia określa, że nadzór penitencjarny polega m.in. na kontroli i ocenie [...] przebiegu procesu resocjalizacji skazanych (Rozporządzenie 2003, § 2.1 pkt 2), [...] ustalaniu indywidualnych programów oddziaływania oraz sposobów ich realizacji (Rozporządzenie 2003, § 2.1 pkt 4) oraz [...] trafności podejmowanych czynności mających na celu przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego (Rozporządzenie 2003, § 2.1 pkt 21). Ze względu na istotność tych obszarów dla skuteczności postępowania resocjalizacyjnego wobec poszczególnych wychowanków (Byrne 2020; Sztuka 2018), ich nadzorowanie wymaga szczególnego profesjonalizmu i staranności, w tym umiejętności zindywidualizowanego interpretowania pozyskiwanych w wyniku nadzoru danych.

Ekspercki, odpowiednio wnikliwy nadzór powinien także ukazać rzeczywistą efektywność resocjalizacyjną konkretnej nadzorowanej instytucji. Brytyjskie doświadczenia zgromadzone w wyniku niezależnych inspekcji więzień ukazują znaczne rozbieżności między przekonaniem kierownictwa zakładów karnych o dynamice i zasięgu realizowanych w tych zakładach aktywności dla osób osadzonych a ustalonym podczas wizytacji stanem faktycznym, co nazwano zjawiskiem wirtualnego więzienia (Hardwick 2016)⁵. Doświadczenie w kierowaniu pracą penitencjarną oraz szczególne kompetencje psychopedagogiczne przesądzać mogą znacząco o trafności ocen kolejnej istotnej determinanty skuteczności resocjalizacji określanej mianem klimatu społecznego instytucji resocjalizacyjnej (Ostrowska 2008). Umiejętność ta konieczna jest z kolei w opiniowaniu działalności resocjalizacyjnej realizowanej w poszczególnych zakładach karnych usytuowanych w nadzorowanym przez konkretnego sędziego penitencjarnego obszarze.

Z perspektywy jakości procesów resocjalizacji, terapii, reedukacji / edukacji i readaptacji społecznej osób osadzonych w więzieniach oraz organizowanej dla nich pomocy postpenitencjarnej, wysoce zasadne jest dysponowanie sprawnym mechanizmem zewnętrznego ich nadzorowania w zakresie określonym przez przywołane tutaj przepisy dotyczące nadzoru penitencjarnego. Jednak nieprzekonująca wydaje się idea powierzenia tej misji sędziom penitencjarnym. Złożoność czynników wpływających na ocenę stanu realizacji procesu resocjalizacji i innych oddziaływań zmianotwórczych ukazuje bowiem nie tylko potrzebę sprawowania nad tymi procesami nadzoru ale także psychopedagogicznego, eksperckiego wsparcia metodycznego dla jego realizatorów (Readaptacja 2014).

Nadzór nad prawidłowością wykonywania kary pozbawienia wolności w aspekcie metodycznym odnoszącym się wprost do procesu resocjalizacji wy-

.....
⁵ Mylne bywa także przekonanie kierownictwa jednostek penitencjarnych w zakresie innych obszarów funkcjonowania więzienia, np. w kwestii jego wewnętrznej czystości (zob. Hardwick 2016, s. 646).

maga zarówno kompetencji psychopedagogicznych jak i odpowiednich dyspozycji osobowościowych i wolicjonalnych. W przypadku kierowniczego personelu Służby Więziennej (zobowiązane do nadzorowania prawidłowości wykonywania kary także w aspekcie metodycznym) kompetencje psychopedagogiczne nabywane są w wyniku wykształcenia kierunkowego i zawodowego oraz praktyki zawodowej (Machel 2007). Ścieżka zawodowa sędziów penitencjarnych daje im natomiast unikatowy i bezcenny w pracy na rzecz systemu penitencjarnego, ale zupełnie inny, katalog doświadczeń i kompetencji.

Potwierdzeniem spostrzeżenia o trudnościach w sprawowaniu nadzoru penitencjarnego nad procesem resocjalizacji osób osadzonych są wyniki badań T. Kalisza (Kalisz 2010) ukazujące, że w hierarchii priorytetowych zadań kontrolnych w ramach instytucji nadzoru penitencjarnego sędziowie penitencjarni relatywnie nisko lokują zadania odnoszące się do działalności resocjalizacyjnej, a w szczególności do zasadności i skuteczności stosowanych metod i środków oddziaływania penitencjarnego. W badaniach prowadzonych wśród sędziów penitencjarnych badacz ten wyodrębnił kategorie zadań wskazanych do kontroli w ramach instytucji nadzoru penitencjarnego, bezpośrednio odnoszące się do procesu resocjalizacji, takie jak „wykonywanie zadań penitencjarnych i działalności resocjalizacyjnej zakładu karnego oraz przebiegu procesu resocjalizacji skazanych” oraz „zasadność i skuteczność stosowania metod i środków”. Te właśnie kategorie zadań badani usytuowali bardzo nisko wśród zadań priorytetowych, ale znacznie wyżej wśród zadań standardowych. Wynik taki uzyskano pomimo tego, że niemal cztery piąte tej samej grupy badanych sędziów uznało resocjalizację za najważniejszy cel wykonywania kary pozbawienia wolności⁶, a także pomimo tego, że ci sami badani spośród obowiązujących w Polsce systemów odbywania kary pozbawienia wolności wykonywanie kary w systemie programowanego oddziaływania oceniają najniżej (Kalisz 2010, s. 353). W zakresie rzeczywistego obejmowania nadzorem penitencjarnym szeroko pojmowanego procesu resocjalizacji osób osadzonych uzyskane wyniki stanowią potwierdzenie ustaleń poczynionych w podobnym czasie przez M. Niełaczną (Niełaczną 2010/2011). Obejmując badaniami obszar nadzorowany przez Sąd Okręgowy w Poznaniu ustalono wówczas, że zagadnienia dotyczące środków oddziaływania na więźniów oraz programów resocjalizacyjnych nie znalazły się w katalogu zagadnień sprawdzanych w każdym roku, a jedynie w grupie sprawdzanych raz na kilka lat (Niełaczną 2010/2011, s. 36).

Ustalenia powyższe pozwalają stwierdzić, że dekadę temu nadzór penitencjarny w Polsce wykonywany był jedynie częściowo, ze znacznie silniejszym ak-

.....

⁶ Sędziowie penitencjarni poproszeni o wskazanie najważniejszych celów wykonywania kary pozbawienia wolności, przy możliwości zaznaczenia kilku takich celów (spośród sześciu zaproponowanych przez badacza), za zdecydowanie najważniejszą uznali kategorię „Prewencja indywidualna – w zakresie poprawy skazanego – resocjalizacja” (77,8% badanych) (zob. Kalisz 2010, s. 351–354).

centowaniem legalności wykonywanych kar i środków, natomiast z mniejszym naciskiem na ocenę metodycznej prawidłowości ich wykonywania.

Założenia metodologiczne badań

Niniejsze badania są próbą udzielenia odpowiedzi na pytanie, jakie różnice zachodzą między aktualnie stosowanym w Polsce modelem zewnętrznego nadzorowania procesu resocjalizacji osób osadzonych w więzieniach a rzeczywistymi potrzebami realizatorów oddziaływań resocjalizujących? W zamiarze uzyskania odpowiedzi zebrano opinie wychowawców penitencjarnych dotyczące: sposobów wykonywania nadzoru penitencjarnego przez sędziów penitencjarnych oraz wnikliwości z jaką sędziowie penitencjarni nadzorują proces resocjalizacji osób osadzonych. Poznano także oczekiwania wychowawców penitencjarnych w zakresie sposobów nadzorowania procesu resocjalizacji przez sędziów penitencjarnych wraz z ich propozycjami dotyczącymi tego nadzoru.

W badaniu przeprowadzonym metodą sondażu diagnostycznego zastosowano technikę ankietowania, wykorzystując kwestionariusz ankiety własnej konstrukcji pt. „Nadzór sędziego penitencjarnego nad wykonywaniem kar izolacyjnych”. Badania przeprowadzono w maju 2018 roku na terenie Centralnego Ośrodka Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu, w którym przebywali funkcjonariusze SW skierowani na stacjonarne szkolenie oficerskie z całej Polski. Początkowo badacz zidentyfikował grupy szkoleniowe, w skład których wchodziłi funkcjonariusze zatrudnieni w zakładach karnych i aresztach śledczych na stanowiskach wychowawców penitencjarnych, psychologów penitencjarnych oraz terapeutów. Następnie kierowano do tych funkcjonariuszy zaproszenie wraz z prośbą o dobrowolne przybycie na krótkie spotkanie w celu wyrażenia swoich opinii dotyczących nadzoru penitencjarnego. Miejscem spotkań była sala dydaktyczna na 55 miejsc siedzących. Osoby zaproszone przybywały na spotkania w grupach do 30 osób. Na początku każdego spotkania badacz informował uczestników o swoim miejscu pracy, obszarze swoich zainteresowań badawczych oraz o celu aktualnie realizowanych badań. Następnie kierował do uczestników spotkania prośbę o wypełnienie kwestionariusza, podkreślając dobrowolność jego wypełniania i anonimowość badań. Ostatecznie kwestionariusz wypełniło 135 wychowawców penitencjarnych, psychologów penitencjarnych i terapeutów zatrudnionych w 52 zakładach karnych i aresztach śledczych w Polsce. Średni staż badanych w Służbie Więziennej wyniósł sześć lat i dziewięć miesięcy.

Wyniki

Poniżej zaprezentowano wyniki badań opinii wychowawców penitencjarnych na temat wykonywania nadzoru penitencjarnego w jednostkach organizacyjnych

więziennictwa, w których pełnią oni służbę. W toku analizy danych badawczych odnotowano znaczne różnice w przebiegu i częstotliwości wizytacji zakładów karnych i aresztów śledczych realizowanych przez sędziów penitencjarnych. Ponad jedna trzecia badanych wychowawców (34,8%) stwierdziła, że w ich miejscu pracy wizytacja jest przeprowadzana raz w roku, a 3,7% podała, że wizytacja taka realizowana jest rzadziej niż raz w roku. Jedynie 12,6% badanych wskazało dwie wizytacje w roku, 5,9% badanych podało, że jest to „częściej niż dwa razy w roku”, natomiast 5,2% badanych uważa, że wizytacje takie odbywają się raz w miesiącu. Udzielając odpowiedzi 9,6% badanych wybrało pole opisowe, w którym najczęściej wpisywano: „rzadko”, „tylko podczas wokand” oraz „raz na kilka lat”. Odpowiedzi na pytanie o faktyczną częstotliwość wizytacji nie udzieliło 28,1% badanych.

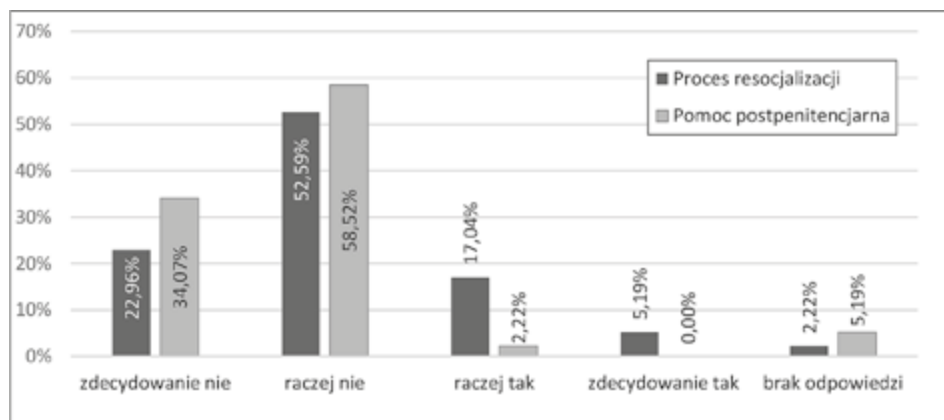
Wizytacja sędziego penitencjarnego według osób badanych trwa najczęściej od trzech do pięciu godzin (40,7% odpowiedzi), ale 20,7% wychowawców zauważyło, że sędzia penitencjarny poświęca na wizytację ok. dwie godziny. Jedynie 7,4% wychowawców stwierdziło, że sędzia penitencjarny potrzebuje do przeprowadzenia wizytacji całego dnia, a 8,9%, że wizytacja taka trwa kilka dni. Odpowiedzi na pytanie o czas trwania wizytacji sędziego penitencjarnego nie udzieliło 22,2% badanych.

Jedynie 5,9% badanych stwierdziło, że wizytując zakład karny sędzia penitencjarny odwiedza wszystkie jego cele mieszkalne, i taki sam odsetek badanych uważa, że sędzia penitencjarny wizytuje większość cel. Według 13,3% badanych sędzia penitencjarny wizytuje mniej niż połowę cel mieszkalnych. Największy jednak odsetek badanych (38,5%) stwierdza, że podczas odwiedzin zakładu karnego sędzia penitencjarny wizytuje jedynie kilka cel mieszkalnych, a w opinii 20% badanych sędzia nie zagląda do żadnej celi. Liczby wizytowanych przez sędziego cel mieszkalnych nie określiło 16,3% badanych.

W opinii badanych poziom zainteresowania sędziów penitencjarnych procesem resocjalizacji, realizowanym w nadzorowanych aresztach śledczych i zakładach karnych oraz organizowaną w nich pomocą postpenitencjarną jest nieznaczny. Badani twierdzili, że sędziowie penitencjarni w większości mają słabą orientację (51,1% odpowiedzi) lub nie orientują się wcale (21,5% odpowiedzi) w zakresie programów resocjalizacyjnych realizowanych aktualnie w podlegającym nadzorowi areszcie śledczym lub zakładzie karnym. Dobrą orientację w tym zakresie w opinii badanych ma 21,5%, a bardzo dobrą orientację 3,7% sędziów penitencjarnych. Odpowiedzi na to pytanie nie udzieliło 2,2% badanych.

Ponad cztery piąte respondentów (80,7%) stwierdziło, że sędziowie penitencjarni nigdy nie kierowali do nich sugestii dotyczących zawarcia konkretnego zadania w indywidualnym programie resocjalizacji wskazanej osoby osadzonej. Wskazanie takie „dość rzadko” od sędziego penitencjarnego otrzymuje 14,1% badanych, a 3% otrzymuje je „dość często”. Na to pytanie nie udzieliło odpowiedzi 2,2% badanych.

Jedynie 22,2% osób wypełniających kwestionariusz odczuwa wsparcie ze strony sędziów penitencjarnych w realizowaniu przez nich procesu resocjalizacji (suma odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”), natomiast wsparcie w organizowaniu dla osób osadzonych pomocy penitencjarnej odczuwa tylko 2,2% badanych. Większość respondentów takiego wsparcia nie odczuwa (ryc. 1). Odpowiedzi dotyczących odczuwanego ze strony sędziów penitencjarnych wsparcia procesu resocjalizacji nie udzieliło 2,2% badanych, a dotyczących wsparcia w organizowaniu pomocy postpenitencjarnej nie udzieliło 5,2% badanych.

Ryc. 1. Odczuwane przez badanych wsparcie ze strony sędziów penitencjarnych w zakresie realizowania procesu resocjalizacji oraz organizowania pomocy postpenitencjarnej dla osób osadzonych

Źródło: badanie własne.

Poziom odczuwanego przez badanych wsparcia ze strony sędziów penitencjarnych w obszarze realizowania procesu resocjalizacji jest rozbieżny z ich oczekiwaniami. Na pytanie otwarte dotyczące pożądanych form takiego wsparcia, odpowiedzi udzieliło 67,4% badanych, ale konkretne propozycje podało 57% badanych. Jedynie dwie osoby uznały wsparcie ze strony sędziów penitencjarnych w zakresie realizowania procesu resocjalizacji jako wystarczające.

Określając preferowane formy wspierania przez sędziów penitencjarnych procesu resocjalizacji badani w większości wskazywali przede wszystkim na:

- wolę i potrzebę konsultowania bezpośrednio z sędziami penitencjarnymi podejmowanych przez wychowawców działań resocjalizujących (37%) najczęściej w drodze spotkań roboczych – część badanych sygnalizowała oczekiwanie, aby sędziowie penitencjarni byli dla nich bardziej dostępni oraz potrzebę organizowania regularnych spotkań wychowawców z sędzią penitencjarnym;
- potrzebę ujednoczenia polityki udzielania warunkowych przedterminowych zwolnień poprzez stosowanie możliwie zbliżonych kryteriów wnioskowania

o takie zwolnienie przez dyrektora zakładu karnego lub aresztu śledczego oraz udzielania tego zwolnienia przez sędziego penitencjarnego (11,9% badanych);

- potrzebę zapoznawania się przez sędziów penitencjarnych z prognozami kryminologiczno-społecznymi sporządzanymi przez wychowawców oraz uwzględniania ich w decyzjach dotyczących warunkowego przedterminowego zwolnienia (5,9% badanych).

Nieliczni badani wskazywali na możliwość motywowania osób osadzonych przez sędziów penitencjarnych do lepszej współpracy z wychowawcami, potrzebę sprawniejszego obiegu dokumentacji między zakładem karnym lub aresztem śledczym a sądem penitencjarnym oraz na zasadność powstrzymywania się sędziego penitencjarnego od krytykowania funkcjonariuszy w rozmowach z osobami osadzonymi.

Poziom odczuwanego przez badanych wsparcia ze strony sędziów penitencjarnych w obszarze realizowania pomocy postpenitencjarnej także jest rozbieżny z ich oczekiwaniami. Na pytanie otwarte dotyczące oczekiwanych sposobów takiego wsparcia odpowiedzi udzieliło 37,8% badanych, z czego 22,2% określiło konkretne propozycje takiego wsparcia.

W zakresie organizowanej przez badanych pomocy postpenitencjarnej najczęściej oczekiwali oni od sędziów penitencjarnych:

- szerszego i bardziej jednomyślnego z personelem penitencjarnym korzystania z uprawnienia do nakładania na osobę przygotowywaną do zwolnienia z zakładu karnego zobowiązań w trybie art. 164 § 2 k.k.w. (5,9% badanych),
- wsparcia w nawiązywaniu i utrzymywaniu współpracy z wolnościowymi instytucjami mogącymi świadczyć pomoc postpenitencjarną;
- większego zainteresowania problemami osób osadzonych związanych z przygotowaniem ich do życia na wolności oraz spotkań roboczych sędziów penitencjarnych z wychowawcami i osobami osadzonymi „a nie tylko z kierownictwem”⁷.

Tymczasem tylko 13,3% badanych stwierdza, że w zakładzie karnym lub areszcie śledczym, w którym pełnią oni obowiązki wychowawcy organizowane są spotkania personelu penitencjarnego z sędzią penitencjarnym, przy czym tylko dwóch badanych miało możliwość uczestniczenia w takim spotkaniu. Niewielki odsetek badanych wychowawców (4,4%) ma osobisty kontakt z sędzią penitencjarnym w okolicznościach innych niż posiedzenie sądu penitencjarnego na terenie AŚ lub ZK. W opinii 33,3% osób badanych bezpośredniego kontaktu z sędzią penitencjarnym nie mają ani wychowawcy, ani kierownicy.

Zdaniem prawie połowy badanych wychowawców współpraca kierownictwa aresztu śledczego lub zakładu karnego z sędzią penitencjarnym ma charakter ra-

.....

⁷ Cytat z kwestionariusza ankiety jednej z osób badanych.

czej dyrektywny (44,4%) lub zdecydowanie dyrektywny (18,5%). Na partnerski charakter współpracy wskazała jedna trzecia badanych (33,3%).

Poproszono o określenie faktycznie realizowanych celów nadzoru penitencjarnego (możliwość wskazania więcej niż jednego celu). W opinii większości wychowawców nadzór penitencjarny służy przede wszystkim kontrolowaniu personelu więziennego w wykonywaniu obowiązków. Inne, zauważane przez badanych cele nadzoru penitencjarnego realizowane w praktyce przedstawia ryc. 2.

Ryc. 2. Zauważane przez badanych realizowane w praktyce cele sprawowania nadzoru penitencjarnego

Źródło: badania własne.

Dyskusja i wnioski

Istnieją znaczne różnice w sposobie realizowania nadzoru penitencjarnego przez poszczególnych sędziów penitencjarnych. Odmienności te zaobserwowano w stylu sprawowania nadzoru oraz w takich obszarach aktywności sędziów związanych z przeprowadzaniem przez nich wizytacji zakładów karnych, jak: poziom zaangażowania w wykonywanie czynności związanych z nadzorem, czas przeznaczony na wizytacje nadzorowanych jednostek penitencjarnych, wnikliwość wizytacji nadzorowanych jednostek penitencjarnych (w tym wizytowanie cel mieszkalnych), zainteresowanie przebiegiem procesu resocjalizacji, gotowość do wspierania wychowawców w działalności resocjalizacyjnej oraz motywowanie osób osadzonych do aktywności resocjalizacyjnej. Skala tych różnic prowadzi do wniosku o konieczności ujednoczenia sposobów przeprowadzania wizytacji przez sędziów penitencjarnych, co nastąpić może zarówno w drodze odpowiednich szkoleń, jak i w wyniku wydania przez właściwy organ zaleceń dotyczących nieuregulowanych a istotnych kwestii dotyczących takich wizytacji. Proponowanie konkretnych regulacji w tym zakresie powinno, w przekonaniu autora, stać się przedmiotem dociekań w ramach odrębnego opracowania. Warto jednak podkreślić, że literatura przedmiotu dysponuje wartościowymi pozycjami kształtującymi

standardy wizytowania więzień przez podmioty uprawnione (*inspection standards*), które mogłyby stanowić podstawę wytyczenia takich standardów na potrzeby polskiego systemu penitencjarnego (Harding 2007).

Wyniki badań ukazują także, że aktualnie obowiązujący w Polsce model zewnętrznego nadzorowania procesu resocjalizacji osób osadzonych w więzieniach nie odpowiada rzeczywistym potrzebom realizatorów oddziaływań resocjalizujących. Zgromadzone dane stanowią potwierdzenie oraz uszczegółowienie wcześniejszych doniesień ukazujących, że ta część nadzoru penitencjarnego, która odnosi się do procesu resocjalizacji osób osadzonych wykonywana jest z mniejszą częstotliwością i wnikliwością. W kontekście enumeratywnie przywołanych we wprowadzeniu obszarów nadzoru penitencjarnego odnoszących się do procesu resocjalizacji oraz readaptacji społecznej skazanego, które powinny podlegać kontroli i ocenie, zauważyć trzeba, że najwięcej zaniechań zidentyfikowano w ocennym aspekcie tegoż nadzoru.

Wyniki badań wskazują ponadto, że potrzeby bezpośrednich wykonawców procesu resocjalizacji penitencjarnej w zakresie zewnętrznej opieki nad ich działalnością wychowawczą wykraczają znacząco poza rozwiązania oferowane przez aktualnie obowiązujący w Polsce model nadzoru penitencjarnego. Wychowawcy oczekują bowiem wsparcia w postaci możliwości konsultowania projektowanych i realizowanych przez siebie oddziaływań resocjalizacyjnych i innego postępowania zmianotwórczego, przy czym najchętniej współpracowaliby w tym zakresie w modelu partnerskim. Oba te kryteria nie mogą być spełnione przez obecny model sędziowskiego nadzoru penitencjarnego. Konsultowanie planowanych i podejmowanych oddziaływań resocjalizacyjnych oraz ich ewaluowanie wymaga bowiem kompetencji obszarowo odrębnych od tych, którymi dysponują sędziowie penitencjarni, a partnerski model poradnictwa ma w nadzorze penitencjarnym bardzo niewielkie zastosowanie, gdyż „ogranicza praktyczną skuteczność danej instytucji nadzorczej” (Kalisz 2010, s. 254). Jednocześnie ponad jedna trzecia badanych wychowawców wyraża potrzebę konsultowania swoich działań resocjalizacyjnych z sędziami penitencjarnymi. Postawa taka wynikać może z faktu, że sędziowie są decyzyjni w wielu kwestiach dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności. Możliwość uzyskania przez wychowawcę formalnej akceptacji sędziego penitencjarnego dla podejmowanych działań zmniejsza może obawę o wynik kontroli przeprowadzanej podczas wizytacji jednostki penitencjarnej. Może też uchronić wychowawcę przed niezrozumieniem i skutkami negatywnych ocen ze strony przełożonych. Należy domniemywać, że wola poddawania własnej pracy konsultacjom zewnętrznym jest także świadectwem rzetelności zawodowej badanych, przejawiającej się ich dążeniem do uzyskania jak najlepszych efektów oddziaływań zmianotwórczych.

Sędziowie penitencjarni, jak to argumentowano we wprowadzeniu, nie mogą być ekspertami we wszystkich obszarach właściwych dla pracy wychowawców. Owszem, ich obserwacje „poczynione w toku rozpoznawania spraw i orzekania

mogą być dyskontowane w toku czynności nadzorczych również np. przez wpływanie na formy i metody oddziaływania resocjalizacyjnego” (Kalisz 2008, s. 120), ale jedynie w niewielkim – zdaniem autora – bardziej formalnoprawnym, a mniej psychopedagogicznym zakresie. Prawdopodobnie z tego powodu zewnętrzny nadzór nad procesem resocjalizacji więźniów w jego warstwie metodycznej nie jest praktycznie wykonywany, pomimo że projektantom i bezpośrednim realizatorom oddziaływań resocjalizujących jest on potrzebny (w zmodyfikowanej partnerskiej formie)⁸. Sytuacja ta wymaga pilnych modyfikacji, gdyż „skuteczność instytucji kontroli i nadzoru nad systemem penitencyjnym wpływa na skuteczność samego systemu penitencyjnego” (Bakulin 2017, s. 35).

Zważywszy na powyższe, zasadne byłoby stworzenie wychowawcom możliwości konsultowania własnych działań z ekspertami z obszaru psychopedagogicznych podstaw postępowania z osobami osadzonymi. Doświadczenia amerykańskie ukazują, że dobre rezultaty w dokonywaniu zewnętrznych ocen eksperckich przynosi angażowanie specjalistów związanych ze środowiskiem akademickim, czego przykładem mogą być rozwiązania zastosowane w Ohio (Latessa i in. 2015). Paulina Wiktorska w konkluzjach do niedawnej opinii w sprawie funkcjonowania polskich sądów penitencyjnych (wśród innych propozycji), sugeruje czerpanie z doświadczeń krajów, w których sędziowie odpowiedzialni za nadzór nad więziennictwem wchodzi w skład rad interdyscyplinarnych obok przedstawicieli innych dziedzin (Wiktorska 2016). Być może w tych okolicznościach warto ponownie rozważyć postulat Dominiki Zimeckiej-Kroll o powołaniu wyspecjalizowanej instytucji, której można by powierzyć zarówno nadzór, jak i być może merytoryczną opiekę nad wykonywaniem izolacyjnych kar i środków karnych w Polsce (Zimecka-Kroll 2010). Autorka ta rozważa wprawdzie jednoczesną rezygnację z sędziowskiego nadzoru penitencyjnego, jednak zważywszy na trendy w rozwoju europejskich systemów penitencyjnych wniosek ten wydawać się może pochopny. Doświadczenia francuskie pozwalają bowiem antycypować wzrost znaczenia nadzoru sędziowskiego w obszarze legalności odnoszącej się nie tylko do kar i środków stanowiących podstawę pozbawienia wolności, ale także (w większym niż aktualnie zakresie) do decyzji dyscyplinarnych podejmowanych wobec osób osadzonych w trakcie pozbawienia ich wolności, włączając w to także tryb odwoławczy (Ferran 2014).

Zważywszy na powyższe autor wyraża przekonanie o potrzebie utrzymania w Polsce instytucji nadzoru penitencyjnego, przy jednoczesnym ograniczeniu jego zakresu do kontroli legalności wykonywania kar i środków izolacyjnych, w tym także legalności stosowanych metod i środków oddziaływania. Niezależny nadzór sędziów penitencyjnych jest bowiem ważnym przejawem dbałości polskiego systemu penitencyjnego o realizację zasady praworządności. Ponadto każde rozwiązanie ukierunkowane na troskę o praworządne wykonywanie kar i środków

⁸ Część badanych nie deklaruje wprost potrzeby zewnętrznego, partnerskiego i wspierającego nadzoru nad ich działalnością resocjalizacyjną także może potrzebować takiego nadzoru.

izolacyjnych bezpośrednio przekłada się na respektowanie przez więziennictwo zasady humanitaryzmu w obszarach, w których znajduje ona odzwierciedlenie w prawie karnym wykonawczym (Chmielewski, Pająk 2015). Jednocześnie angażowanie sędziów penitencjarnych w inną niż formalnoprawna ocenę realizowanych w więzieniach oddziaływań zmianotwórczych byłoby w przekonaniu autora przejawem niewłaściwego wykorzystania ich cennego potencjału.

Dbłość o właściwe projektowanie, trafny dobór, metodyczną realizację, a tym samym skuteczność oddziaływań adresowanych do osób osadzonych w więzieniach powierzyć należy niezależnemu od sądów penitencjarnych i więziennictwa, powołanemu do realizacji takich zadań podmiotowi. Instytucja taka powinna zrzeczać ekspertów reprezentujących dziedziny bezpośrednio powiązane z pracą penitencjarną, tj. psychologów i terapeutów penitencjarnych, pedagogów resocjalizacyjnych, pedagogów zdrowia oraz pedagogów pracy, socjologów biegłych w rozpoznawaniu zjawisk społecznych zachodzących w środowisku więziennym i przestępczym, reprezentantów nauk o zdrowiu o dorobku dotyczącym zdrowotnych skutków izolacji penitencjarnej, specjalistów z zakresu pomocy postpenitencjarnej i pomocy społecznej oraz ekspertów z obszaru probacji. Ważne, aby członkowie przyszłego zespołu ekspertów odpowiedzialnego za ocenę działalności resocjalizacyjnej sami legitymowali się naukowymi oraz praktycznymi osiągnięciami w tym obszarze. Wychowawcy i psychologowie penitencjarni mogą bowiem oczekiwać wsparcia przede wszystkim ze strony podmiotu doskonale rozumiejącego istotę ich działalności, zapewniającego im możliwość konsultowania podejmowanych przez nich aktywności i zwiększania w ten sposób ich jakości i skuteczności. Jednocześnie wydaje się, że podmiot taki, z racji właściwych dla siebie wspierająco-partnerskich form działania (bo taki model uznać należy za najbardziej oczekiwany i efektywny), nie powinien pełnić funkcji nadzorczych i kontrolnych.

Konstruując ustrój prawny takiego podmiotu warto byłoby inspirować się rozwiązaniami określającymi obszary działania w ramach nadzoru pedagogicznego realizowanego na potrzeby szkolnictwa oparte na prawie oświatowym (Ustawa 2016, art. 55, ust. 1). Stosując pewną analogię, regulacje stanowiące fundament prawny podmiotu powołanego do nadzoru metodycznego nad procesem resocjalizacji penitencjarnej, oprócz nadania jej prawa do obserwowania, analizowania i oceniania przebiegu procesów resocjalizacji, terapii i edukacji osób osadzonych, powinny dawać także możliwość oceniania warunków ich realizacji, udzielania pomocy zakładom karnym i aresztom śledczym oraz bezpośrednio wychowawcom i psychologom penitencjarnym. Podmiot taki powinien także inspirować pracowników więziennictwa i środowisko akademickie do poszukiwania sposobów poprawy skuteczności oddziaływań adresowanych do osób osadzonych w celu jak najlepszego ich przygotowania do zgodnego z normami prawnymi i społecznymi życia po odzyskaniu wolności. Mimo zasadności zaangażowania w takiej instytucji najlepszych praktyków resocjalizacji, powinna być ona usytuowana zewnętrznie w stosunku do struktur systemu penitencjarnego.

Bibliografia

- [1] Bakulin V., 2017, *Control and supervision over penitentiary systems in France and the USA*, „Astra Salvensis”, Vol. 5, nr 10.
- [2] Byrne J. M., 2020, *The Effectiveness of Prison Programming: A Review of the Research Literature Examining the Impact of Federal, State, and Local Inmate Programming on Post-Release Recidivism*, „Federal Probation”, Vol. 84, nr 1.
- [3] Chmielewski K., Pająk M., 2015, *Zasada humanitaryzmu w krajowych i międzynarodowych standardach prawa penitencjarnego*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza”, t. 5.
- [4] Ferran N., 2014, *La personne détenue encore à la recherche de son juge en France*, „Déviance et Société”, Vol. 38(4).
- [5] Hardwick N., 2016, *Inspecting the prison*, [w:] *Handbook on Prisons*, 2nd ed., (red.) Y. Jewkes, J. Bennett, B. Crewe, Routledge, Abingdon, Oxon.
- [6] Harding R., 2007, *Inspecting prisons*, [w:] *Handbook on Prisons*, (red.) Y. Jewkes, Willan Publishing, Portland, Oregon.
- [7] Kalisz T., 2008, *Charakter prawny i teleologiczne podstawy koncepcji sędziowskiego nadzoru penitencjarnego*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, t. 23, AUW No 3068.
- [8] Kalisz T., 2010, *Sędziowski nadzór penitencjarny. Polski model nadzoru i kontroli nad legalnością i prawidłowością wykonywania środków o charakterze izolacyjnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- [9] Kalisz T., 2014, *Penitentiary supervision — the Polish model of ensuring the legal and correct performance of imprisonment*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, t. 36, AU-Wr No 3631.
- [10] Latessa E. J., Pompoco A. R., Lugo M., Sullivan C., 2015, *Evaluation of Ohio's Prison Programs*. University of Cincinnati Corrections Institute, Ohio.
- [11] Machel H., 2007, *Rola i zadania kadry resocjalizacyjnej*, [w:] *Resocjalizacja*, t. 2, (red.) B. Urban, J. M. Stanik, PWN, Pedagogium, Warszawa.
- [12] Niełacznna M., 2010/2011, *Nadzór penitencjarny w poznańskim okręgu sądowym. Raport z badań pilotażowych*, „Biuletyn PTK”, nr 19.
- [13] Ostrowska K., 2008, *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności z psychologii*, Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna, Warszawa.
- [14] Owers A., 2010, *Prison Inspection and the Protection of Prisoners' Rights*, „Pace Law Review”, Vol. 30(5).
- [15] Sztuka J., 2018, *Perspektywa efektywności w resocjalizacji*, „Studia Pedagogia Ignatiana”, Vol. 21, nr 1.
- [16] Ustawa 1997, ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, art. 32 (t.j. Dz.U. 2020 r. poz. 523, 568).
- [17] Ustawa 2010, ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 o Służbie Więziennej, art. 2.2, pkt 1 (Dz.U. z 2010 r. Nr 79 poz. 523).
- [18] Ustawa 2016, ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe, art. 55 ust. 1 (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1148 z późn. zm.).
- [19] Zimecka-Kroll D., 2010, *Nadzór penitencjarny w Polsce*. Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Analizy Raporty Ekspertyzy, Nr 4/2010.

Źródła internetowe

- [20] Readaptacja 2014, *Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności*, Informacja o wynikach kontroli NIK, KPB-4101-006-00/2014, nr ewid.177/2015/p/14/044/KPB, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,9730,vp,12100.pdf>. (dostęp: 07.03.2020).
- [21] Wiktorska P., 2016, *Opinia w sprawie funkcjonowania sądów penitencjarnych w Polsce i wybranych państwach europejskich*, IWS, Warszawa, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/IWS_Wiktorska-P_Opinia-dot.-s%C4%85d%C3%B3w-penitencjarnych.pdf (dostęp: 23.12.2020).